

Szirmai Krisztina

ADLOCUTIO AQUINCUMBAN

1992-ben, az aquincumi I–III. századi legióstábor területén egy ásátás során¹ két sárgarézből készült fehérfém bevonatos, figurális díszű hüvelyveret került elő (1. kép). A veretek a korai tábor pusztulását és az új tábor újjáépítését tartalmazó kevert rétegből származnak.

A hüvelyveretek különböző technikával készültek, így azok nem ugyanannak a fegyvernek a hüvelyvereit képviselik. Ezek a veretek egy kard és – valószínűleg – egy tőr hüvelyvereihez tartoznak.²

Ez alkalommal a nagyon töredékes állapotban megmaradt³ hüvelyverettel foglalkozunk, mely esetleg egy tőr hüvelyét díszítette. A vereten *adlocutio* ábrázolás van (2–3. kép). Az aquincumi jelenet: jobboldalon a császár tógában áll egy téglalap alakú postamensen, aki méretével is kiemelkedik a többi alak közül. A császárnak nagy az orra. Balra fordul, balját köszöntésre, üdvözlésre emeli, a jobb karját könyökben meghajlítva – maga előtt tartja. A császár jobb lábára támaszkodik. Mögötte egy magasrangú kísérő áll, aki szintén tógát visel és testtartása is azonos a császáréval. Előttük – keskenyebb postamensen három katona áll – jellegzetes viseletben, mely nagyon kopott. Az ábrázolásból még felismerhető három kard és két signa.

Az *adlocutio* elméleti értelmezésével a kutatás már sokat foglalkozott (HAMBERG 1945, 135–149). A legkorábbi *adlocutio* ábrázolások *Caligula* koriak.⁴ Az aquincumi képtípuson látható jelenet (4. kép 1) beállítása azonos az egyik *Caligula* kori éremmel (BERNHART 1926, Taf. 88/1). A császár tógát visel Aquincumban és a legkorábbi *adlocutio* ábrázoláson is. A katonák ruhaviselete is megegyezik mindkét helyen, sőt a signa is felismerhetők. Az eltérés csak abban jelentkezett, hogy a *Caligula* kori érmén még nincs kísérő a császár mellett, viszont az aquincumi vereten már egy fő kísérő felismerhető a császár mellett, a postamensen.

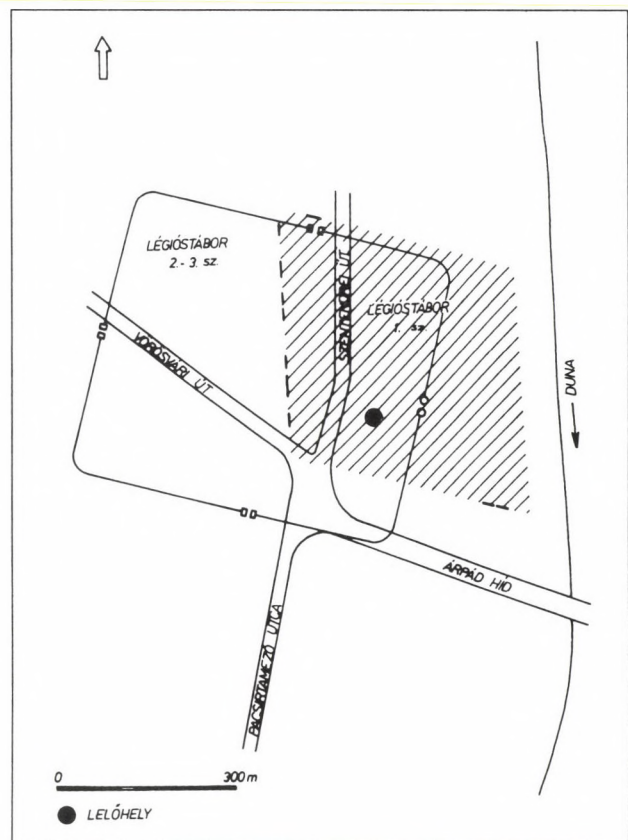
Az *adlocutio* későbbi éremtípusai Nero, Galba, Nerva érmeinek hátlapján tűnnek fel (HAMBERG 1945, 136–137). Az aquincumi képtípussal csaknem teljesen megegyezik az egyik Nero sestertius (HIRMER 1942, Taf. 15) ábrázolása (4. kép 2). Megegyeznek a jelenet beállításában, a tógás császár kivitelezésében. Az új elem: a kísérő figurája a császárral azonos öltözetben. A signa és a kardok elhelyezése is azonos a két ábrázoláson. A *Caligula* kori érmén lát-

ható sella curulis és a Nero sestertiusán jelzett épület – az aquincumi ábrázolásról már lemaradt.

Az aquincumi *adlocutio* kísérőalakját megtaláljuk a Galba sestertiusán is (BERNHART 1926, Taf. 88/3), és a katonákat is a megfelelő viseletben (4. kép 3). Az aquincumi képtípus signa is felismerhetők Galba egyik éremképének hátoldalán. Viszont az aquincumi ábrázolástól eltér a páncélban megjelent császár.

Az aquincumi *adlocutio* beállítása, a tógás császár és kísérője, valamint a megfelelő viseletben ábrázolt katonák, a signa, a gladius feltűnően megegyeznek a későbbi Nerva kori érem (BERNHART 1926, 88/4) hátlap képével is! (4. kép 4).

A történeti reliefek *adlocutio* ábrázolásai már nem fedik az aquincumi lelet jelenetét olyan mértékben,

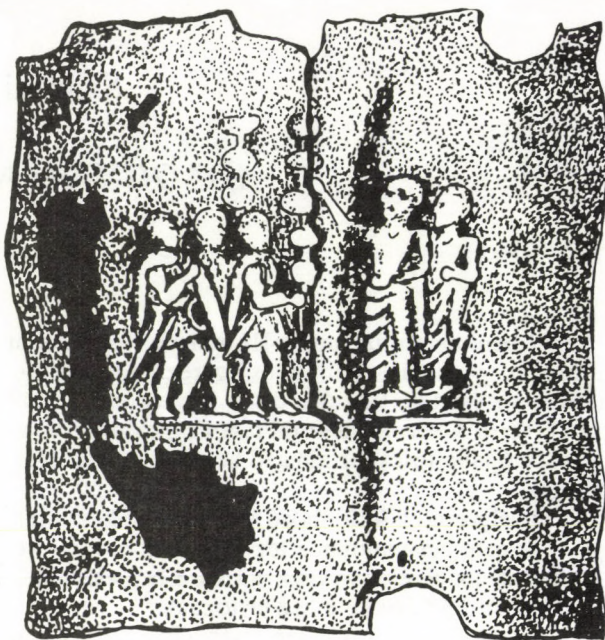

1. kép A veretek lelőhelye (Németh M. nyomán)
Fig. 1 The find spot of mounts (After M. Németh)

2. kép Az *adlocutio*val ellátott hüvelyveret Aquincumból (2:1)

Fig. 2 Sheath mount with *adlocutio* from Aquincum (2:1)

3. kép Az *adlocutio*val díszített hüvelyveret Aquincumból (2:1)

Fig. 3 Sheath mount decorated with *adlocutio* from Aquincum (2:1)

mint az éremképek. Ennek technikai és műfaji oka is van, mert az aquincumi emlék egy nagyobb fémveret, mely az érmekhez hasonlóan készült.

De még, az aquincumi *adlocutio*val kapcsolatos – korban közel álló – két római oszlopot, a Traianus és Marcus oszlop megfelelő jeleneteit is átvizsgáljuk.⁵

A Traianus oszlop *adlocutio* ábrázolásaival legutóbb L. Baumer foglalkozott (BAUMER 1991, 278–287). A Traianus oszlopon feltűnő, hogy a császár tógás ábrázolása, az oszlop *adlocutio* jelenetei közül csak egy esetben tűnik fel (77. jelenet), mint az aquincumi fém domborművön (CICHORIUS 1896–1900, Taf. LVI). A kísérőalak minden *adlocutio* jeleneten szerepel, sőt a katonákat megfelelő viseletben és fegyverekkel ábrázolták mindenütt – úgy mint Aquincumban. A signa, a Traianus oszlop 10, 27, 77. sz. jelenetein felismerhetők (CICHORIUS 1896–1900, Taf. XI, XXI, LVI.). Az aquincumi leletnek megfelelő kardábrázolások viszont hiányzanak az oszlop megfelelő reliefjeiről. Az aquincumi ábrázolástól eltér legtöbb esetben a Traianus oszlop megfelelő képein a beállítás, és a császár páncélos alakja (10, 27, 42, 54, 104, 137. jelenet – CICHORIUS 1896–1900, Taf. XI, XXI, XXXIII, XXXIX, LXXVII, C.).

Tehát az aquincumi *adlocutio* ábrázolás közeli, jellegzetes párhuzamait a Traianus oszlop *adlocutio* jelenetei már nem mutatják.

Néhány évtizeddel később készült el a Marcus oszlop, melynek megfelelő jelenetei – a Traianus oszloppal eltérően – a császárt több ízben újra tógában ábrázolják (4, 55, 83, 96. sz. jelenet), mint

az aquincumi képen (CAPRINO–COLINI–GATTI–PALLOTTINO–ROMANELLI 1955, Tav. V., XXXIV, LII, LVIII, fig. 11, 69, 103, 115).

A császárt kísérő figura itt is mindenütt feltűnik és a katonák megfelelő viselete a fegyverekkel együtt, mint az aquincumi leletnél. Feltűnő, hogy a Marcus Aurelius oszlop *adlocutio* képein az aquincumi hüvelyveret ábrázolásának megfelelő gladii és signa teljesen eltűnnek.

Összefoglalva, a Traianus oszlop megfelelő jeleneteihez hasonlóan, a Marcus oszlop *adlocutio* jelenetei sem képviselik már az aquincumi kard vagy tőr egyik hüvelyveretének közeli analógiáit (5. kép).

Megemlíjtük, hogy a Traianus és Marcus oszlopok harci jeleneteit két sírkő idézi Pannoniából. A II. század középső évtizedeiről Lucius Ulpius Marcellus, az aquincumi helytartó pécsi oltárkövének⁶ egyik oldalán feltűnt ábrázolás: római legionarius páncélban, aki kardjával lándzsájára és pajzsára támaszkodik. Lába előtt egy szakállas germán. Néhány évtizeddel később készült a brigetioi Aelius Septimus a legio I. adiutrix optiojának sírköve (BARKÓCZI 1951, 38; ERDÉLYI 1974, 34–35), amelynek domborműve: a római legionariusok küzdelme a germán harcossal.

Az *adlocutio*, mint képtípus az éremképeken és a történeti reliefeken kívül a közölt szakirodalom szerint nem került elő, sőt még a terrakotta lepénymintákon, az övvereteken és a ládikavereteken sem⁷ (A. ALFÖLDI 1938, 312–341; FACSÁDY 1993, 263–272; GONZENBACH 1966, 184–187, 201–202; GÁSPÁR

4. kép 1: Caligula érem *adlocutio* képével; 2: Nero sestertiusa *adlocutio* jelenettel; 3: Galba érem *adlocutio* ábrázolással;
 4: Nerva sestertiusa *adlocutio*val
 Fig. 4 1: Caligula coin with *adlocutio* picture; 2: Nero sestertius with *adlocutio* scene; 3: Galba coin with *adlocutio*
 representation; 4: Nerva sestertius with *adlocutio*

JELENET		ÉRMEK				AQUINCUMI VERET	TRAIANUS-OSZLOP								MARCUS AURELIUS- OSZLOP				
		CALIGULA	NERO	GALBA	NERVA		10	27	42	84	73	77	104	137	4	85	83	98	100
ELHELYEZÉS	JOBB	X	X	—	X	X	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—
	BAL	—	—	X	—	—	X	X	X	X	X	X	X	X	—	X	X	X	X
CSÁSZAR	TOGA	X	X	—	X	X	—	—	—	—	—	X	—	—	X	X	X	X	X
	MÁS	—	—	X	—	—	X	X	X	X	X	—	X	X	—	—	—	—	—
COMITES VAGY LICTORES		—	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
KATONÁK	TOGA	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	X	—	—
	MÁS	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	—	X	X
ARMA		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
TEMPLUM, SELLA CURULIS, FICUS RUMINALIS STB.		X	X	—	X	—	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	—	X	X

5. kép *Adlocutio* ábrázolások képtípusai az I–II. századból
Fig. 5 Iconographic types of *adlocutio* from the 1st–2nd centuries

1986). Az aquincumi *adlocutio*val ellátott hüvelyvetret-tartalma révén ahhoz az emléksoporthoz tartozik, mely a Római Birodalom hivatalos kultuszát képviseli.

Az Augustus és Tiberius kori kardhüvely vereteken az államvallással-császárkultusszal kapcsolatos ábrázolások p.o. a lupa Capitolina az ikrekkel, Roma Dea ábrázolása is feltűnnek (GONZENBACH 1966, 187–196, 202–203), de az *adlocutio* jelenet eddig még nem került elő itt sem.

Néhány főleg felirat nélküli pannoniai jellegzetes emlékre is felhívjuk a figyelmet, melyek az aquincumi *adlocutio* ábrázoláshoz hasonlóan a hivatalos kultusz I–II. századi jelenlétét (GERHARTL–WITTEVEEN and HUBRECHT 1990, 102. fig. 5) igazolják.

Pannonia kettéosztása után, amikor Pannonia Inferior fővárosa Aquincum lett, akkor már Aquincum képviselte a tartományi császárkultusz központját is (NAGY T. 1942, 386–463; ALFÖLDY 1961, 109). A római hagyomány újraélesztése párhuzamos volt a császárkultusz elterjedésével és ez gazdagította a helyi császárkultusz sokrétűségét (ALFÖLDY 1961, 103–124; SZIRMAI 1973, 83–90). A római őstörténetre utaló ábrázolások is ide tartoznak, melyek Róma ala-

pításának 900 éves ünnepségeivel hozhatók kapcsolatba. Az említett ábrázolások közül Pannoniában, a Lupa Capitolina (SZIRMAI 1989a), az Aeneással kapcsolatos emlékek (ERDÉLYI-FÜLEP 1954, Nr. 183–184; FITZ 1973, 18. kép), Mars-Rhea Sylvia ábrázolás (ERDÉLYI 1974, 132–133, 190 kép) és a Mucius Scaevola (ERDÉLYI-FÜLEP 1954, Nr. 191) képtípusa került elő.

A császárkultusz pannoniai hivatalos emlékei közül többek között, a savaria márvány hexagont kell megemlíteni (BALLA–BUOCCZ–KÁDÁR–MÓCSY–SZENTLÉLEKY 1971, Kat. Nr. 57, 92–93); TÓTH 1983, 3–61; MÓCSY–FITZ 1990, 270). Néhány évtizeddel később az aquincumi Juppiter oltárt 164. augusztus 1-én, a császárkultusz egyik jelentős ünnepnapján emelték Marcus Aurelius és Lucius Verus salusáért, ill. győzelméért és a szerencsés visszatéréséért a parthus hadjáratból.⁸ Az oltár mindhárom oldalán a hivatalos kultusszal kapcsolatos alak: a pajzsra író Minerva, a ruhátlan Mars sisakkal, pajzsral, karddal, valamint Aquincum geniusa falkoronával és bőségszaruval jelent meg. Az ún. tatai oszlopon (BAR-KÓCZI 1951, 46–47, LVIII. T (1–3) a brigetioi tábor Zwölfgöttervereinje látható. Az oszlop állítólag a hadse-

reggel voltak kapcsolatban. Carnuntumban is találtak hivatalos jellegű oszlopot.⁹ A pannoniai márvány, mész- és bronz császárfejek,¹⁰ a jelentősebb szobrok, mint p.o. a Juppiter, Juno, Minerva márványból és helyi kőből készült ábrázolásai,¹¹ az aquincumi Roma Dea szobor (KÁDÁR 1963, 71–83) is tanúsítják a hivatalos ideológia részben import, részben helyben készült I–II. századi jelentős emlékeit Pannoniában.¹²

E pannoniai emlékcsoport jellegzetes képtípusainak áttekintése után is egyértelmű, hogy az aquincumi legióstáborból származó adlocutioval ellátott hüvely-

veret is a császárkultusz jelenlétét képviseli. A hüvelyveret keletkezési helyének meghatározására még nincs elegendő adat. Az aquincumi, adlocutioval ellátott hüvelyveret készítése idejét legkésőbb a II. század elejére keltezzük a lelőhely régészeti megfigyelése, a Nero és Nerva kori éremképek és a Traianus, Marcus oszlopok megfelelő képtípusainak ismeretében. Az aquincumi adlocutio alkalmazása a Domitianus kori vagy a dák háborúkkal hozhatók kapcsolatba.¹³ Az adlocutioval ellátott aquincumi hüvelyveret a hivatalos kultusz egyik jellegzetes korai emléke.¹⁴

Jegyzetek

- 1 Altmann J. és Szirmai K. közöletlen ásatás 1992-ben. Az ásatás előzményeire ld. SZIRMAI 1989, 259–262.
- 2 SZIRMAI, 1996, 199–202.
- 3 A veretek konzerválása és rekonstrukciója folyamatban van (*Hervai Istvánné Nagy Judit* munkája, Szépművészeti Múzeum).
- 4 BMC I. No. 33–35, 67–68, pls: 28/3, 7; 29/12.
- 5 Az Anaglypha Traiani emlékkel itt nem foglalkozunk, mert lényegesen eltér az aquincumi ábrázolástól: itt a figurák mind tógában vannak, fegyvereket nem ábrázoltak, viszont a háttér elemek megjelentek: épület, ficus Ruminalis, Marsyas alakja (TORELLI 1982, IV. 5–8); Traianus oszlopra (CICHORIUS 1896–1900), Marcus oszlopra: CAPRINO–COLINI–GATTI–PALLOTTINO–ROMANELLI 1955.
- 6 CIL III 3307-RD 352, JÁRDÁNYI–PAULOVICS 1945, 203–282.
- 7 Dona militaria sem: MAXFIELD 1981, 55–66.
- 8 CIL III 3307= R-D 352; ALFÖLDY 1961, 106; NAGY T. 1971, 130, 50. kép.
- 9 p.o. Marcus Aurelius oszlopon álló szobra: JOBST 1977, 701; JOBST 1983, 187–190.
- 10 p.o. Aelius Caesar fej Savariából: BALLA–BUÓCZ–KÁDÁR–MÓCSY–SZENTLÉLEKY 1971, Nr. 223= Taf. 181; Marcus Aurelius fej Aquincumból: KUZSINSZKY 1932, 98. Abb. 46; Carnuntumból: JOBST 1983, Abb. 12, Commodus-Hercules: Ajka: THOMAS 1952, 108–112; Commodus fej Brigetioból: ZANKER 1983, 153.j.
- 11 p.o. az I. század végi–II. század elejei emlékek Carnuntumból: márvány ülő Juppiter: KANDLER 1977, 634; Savariából: BALLA–BUÓCZ–KÁDÁR–SZENTLÉLEKY 1971, 49. Nr. 213–215, TÓTH 1973, 19–32; Aquae Iasae: GORENZ 1971, 42; A század közepe évtizedeiről: Aquincum: ülő Juppiter; SZIRMAI 1973, 86, Intercisa: ülő Juno; ERDÉLYI–FÜLEP 1954, Nr. 386; Scarbantia: GÖMÖRI 1986, 343–396, régebbi irdalommal: Gorsium: MÓCSY–FITZ 1990, 272.
- 12 Később a keleti kultuszok elemei is gazdagítják a császárkultuszt: ALFÖLDY 1961, 103–124, de ezek már nem tartoznak az aquincumi adlocutio témához.
- 13 Pannoniai összefüggésben szintén: MÓCSY 1974, 80–111; VISY 1978, 37–60.
- 14 Jelen cikk megjelent németül: SZIRMAI 1995, 165–174. Itt köszönöm meg Csernus Erzsébet (5. kép), Madarassy Orsolya (3. kép), Málik Éva (1. kép) és Komjáthy Péter (2, 4. kép 1–4. kép) munkáit.

IRODALOM

- ALFÖLDI 1938 A. ALFÖLDI, *Tonmodell und Reliefmedaillons aus den Donauländern*. Diss-Pann II. 10. Budapest 1938.
- ALFÖLDY 1961 G. ALFÖLDY, *Geschichte des Religiösen Lebens in Aquincum*. Acta ArchHung 31 (1961) 103–124.
- BALLA–BUÓCZ–KÁDÁR–MÓCSY–SZENTLÉLEKY 1971 L. BALLA–T. BUÓCZ–Z. KÁDÁR–A. MÓCSY–T. SZENTLÉLEKY, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*. Budapest 1971.
- BARKÓCZI 1951 BARKÓCZI L., *Brigetio*. DissPann II. 22. Budapest, 1951.
- BAUMER 1991 L. BAUMER, *Adlocutio*. JDAI 106 (1991) 278–287.
- BERNHART 1926 M. BERNHART, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Halle 1926.
- CAPRINO–COLINI–GATTI–PALLOTTINO–ROMANELLI 1955 C. CAPRINO–A. M. COLINI–G. GATTI–M. PALLOTTINO–B. ROMANELLI, *La Colonna di Marco Aurelio*. Roma 1955.
- CICHORIUS 1896–1900 C. CICHORIUS, *Die Reliefs der Traianssäule*. Berlin 1896–1900.
- ERDÉLYI–FÜLEP 1954 G. ERDÉLYI–F. FÜLEP, *Katalog der Steindenkmäler Intercisa I*. ArchHung 33 (1954) 277–332.

- FACSÁDY 1993
FACSÁDY A., *Az aquincumi terrakotta császárbrázolások*. BudRég 30 (1993) 263–272.
- FITZ 1973
FITZ J., *Gorsium, Herculia, Tác*. Budapest 1973.
- GÁSPÁR 1986
D. GÁSPÁR, *Römische Kästchen in Pannonien*. MitthArchInst 15 (1986) I–II.
- GERHARTL-WITTEVEEN and HUBRECHT 1990
A. M. GERHARTL-WITTEVEEN and A. V. M. HUBRECHT, *Survey of swords and daggers in the Provinciaal Museum G. M. Kam*. Nijmegen in *Journal of Roman Military Equipment Studies I* (1990) 99–108.
- GONZENBACH 1966
V. von GONZENBACH, *Tiberische Gürtel und Schwertscheidenbeschläge mit figurlichen Reliefs in Helvetia Antiqua* (Festschrift E. Vogt). Zürich 1966, 184–208.
- GORENZ—VIKIĆ 1980
M. GORENZ—B. VIKIĆ, *Varadinške Toplice-Aquae Iasae*. Varadinške Toplice 1980.
- GÖMÖRI 1986
J. GÖMÖRI, *Grabungen auf dem Forum von Scarbantia (1979–1982)*. Acta ArchHung 38 (1986) 343–396.
- HAMBERG 1945
G. HAMBERG, *Studien Roman Imperial Art*. Uppsala 1945, 135–149.
- HIRMER 1942
M. HIRMER, *Römische Kaisermünzen*. Leipzig 1942.
- JÁRDÁNYI-PAULOVICS 1945
JÁRDÁNYI-PAULOVICS I., *Germán alakok pannoniai emlékeken*. BudRég 14 (1945) 203–282.
- JOBST 1977
W. JOBST, *Der Pfaffenberg als Sacer Mons Karnuntunus in ARNW II/6*. Berlin–New York 1977, 701–721.
- JOBST 1983
W. JOBST, *Provinzhauptstadt Carnuntum*. Wien 1983.
- KANDLER 1977
M. KANDLER, *Legionslager und canabae von Carnuntum*. in ARNW II.6. Berlin–New York 1977, 626–700.
- KUZSINSZKY 1934
V. KUZSINSZKY, *Aquincum, Ausgrabungen und Funde*. Budapest 1934.
- MAXFIELD 1981
V. MAXFIELD, *The military decoration of Roman Army*. London 1981, 55–66.
- MÓCSY 1974
A. MÓCSY, *Pannonia and Upper Moesia*. London 1974, 80–111.
- MÓCSY—FITZ 1990
A. MÓCSY—J. FITZ, *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990.
- NAGY 1942
NAGY T., *Vallási élet Aquincumban*. BudTört II.k. Budapest 1942, 386–463.
- NAGY 1971
NAGY T., *Kőfaragás és szobrászat Aquincumban*. BudRég 22 (1971) 103–160.
- SZIRMAI 1973
K. SZIRMAI, *Die Bildtypen auf den Denkmälern des Kaiserkults in Aquincum und ihr Ursprung*. Acta Class. Univ. Scient. Debr. 9 (1973) 83–90.
- SZIRMAI 1989
K. SZIRMAI, *Barrack block in the praetentura of the legionary fortress in Aquincum (1987–1988)*. Roman Frontier Studies 1989, 259–262.
- SZIRMAI 1989a
K. SZIRMAI, *Die Lupa Capitolina Darstellungen auf den pannonischen Steindenkmälern*. Mitteilungen der Archeologischen Gesellschaft Steiermark 3/4 (1989–1990) 162–168.
- SZIRMAI 1995
K. SZIRMAI, *Adlocutio in Aquincum*. Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis 1 (1995) 165–174.
- SZIRMAI 1996
K. SZIRMAI, *Verzierte Schwertscheidenbeschläge aus dem Legionslager von Aquincum*. Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens. Beihefte der Bonner Jahrbücher. Band 51. Köln 1996, 199–202.
- THOMAS 1952
THOMAS E., *Hercules szentély Pannoniában*. ArchÉrt 79 (1952) 108–112.
- TORELLI 1982
M. TORELLI, *Typology and Structure of Roman Historical reliefs*. USA 1982.
- TÓTH 1973
TÓTH E., *A savariai capitoliumi triasz torzóinak kérdése*. ArchÉrt 100 (1973) 19–32.
- TÓTH 1983
E. TÓTH, *Ein Siegesdenkmal aus dem Zeitalter des Domitianus und eine senatorisch Cursus Inschrift in Savaria*. Acta ArchHung 35 (1983) 3–61.
- VISY 1978
ZS. VISY, *Der Beginn der Donaukriege des Domitian*. Acta ArchHung 30 (1978) 37–60.
- ZANKER 1983
P. ZANKER, *Provinzielle Kaiserporträts. Zur Rezeption der Selbstdarstellung des Princeps*. München 1983.

ADLOCUTIO IN AQUINCUM

Extract

In 1992, two brass sheath mounts with figural decorations coated with white metal were recovered during the course of excavations¹ within the area of the 1st–3rd century legionary fortress in Aquincum (Fig. 1).

These sheath mounts were manufactured using different techniques. Thus, it is probable that one of them originated from the sheath of a sword while the other belonged to that of a dagger.²

In this paper, the very poorly preserved sheath mount fragment from the dagger is discussed.³ The mount is decorated with the representation of an *adlocutio* (Fig. 2–3). On the right side of this Aquincum picture, the emperor is standing on a oblongshaped postament, wearing a toga. He is also distinguished from the other figures by being portrayed in a larger size. His nose is big. The emperor turns to the left and raises his left arm in a salute, while he holds his right arm bent at the elbow in front of his body. His weight falls on the right leg. A high-ranking escort, also wearing a toga, stands behind him in a posture similar to that of the emperor. Three soldiers stand in front of these two figures on a narrower postament. Their characteristic attire is very worn. Additional features recognizable in this picture include three swords and two *signae*.

In an iconographic sense, the scene in the Aquincum picture is identical to the one displayed on a Caligula Period coin⁴ (BERNHART 1926, Taf. 88/1, Fig. 4, 1). Later coin types with *adlocutio* include mints by Nero, Galba and Nerva (HAMBERG 1945, 136–137). One sestertius by Nero (HIRMER 1942, Taf. 15; Fig. 4, 2) is almost identical to the Aquincum picture type. The Aquincum *adlocutio* type are also depicted with smaller variations on Galba and Nerva coins (Fig. 4, 3–4; BERNHART 1926, Taf. 88/3–4).

Adlocutio presentations in historical reliefs are less consonant with that of the Aquincum scene than was the case with coins. The differences have both technical and stylistic origins since the Aquincum find is a large metal mount which was manufactured in a way more similar to the production of coins.

Scenes of *adlocutio*, depicted on the columns of Traianus and Marcus⁵, were also compared to the Aquincum representation (CICHORIUS 1986–1900, Taf. XXI, XXI, XXXIII, XXXIX, LXXVII, C; CAPRIONO–COLINI–GATTI–PALLOTTINO–ROMANELLI 1955, Tav. V, XXXIV, LII, LVIII). It has been established that corresponding scenes on these two

Roman columns could not be considered close analogies to the Aquincum sheath mount (Fig. 5).

According to the available literature, *adlocutio* as a type of picture is known exclusively from coins and historical reliefs. It has not even been found on terracotta *crustulla*, belt mounts or casket fittings⁷ (A. ALFÖLDY 1938, 312–341; FACSÁDY 1993, 263–272; GONZENBACH 1966, 184–187, 201–202; GÁSPÁR 1986). Due to its contents, the *adlocutio* decorated sheath mount from Aquincum belongs to the group of coins which represent the official cult of the Roman Empire.

Following the division of Pannonia into two sections (as a consequence of which Aquincum became the capital of Pannonia Inferior), Aquincum also served as the representative of the provincial emperor cult (NAGY 1942, 386–463; ALFÖLDY 1961, 109). The revival of Roman tradition paralleled the distribution of the emperor cult and also contributed to the increasing complexity of its local variant (ALFÖLDY 1961, 103–124; SZIRMAI 1973, 83–90). This includes depictions of Rome's ancient history which may be associated with the 900 year celebrations of the founding of Rome. These representations in Pannonia include the *Lupa Capitolina* (SZIRMAI 1989a), monuments related to Aeneas (ERDÉLYI–FÜLEP 1954, Nr. 183–184; FITZ 1978, Fig. 18), depictions of Mars-Rhea Sylvia (ERDÉLYI 1974, 132–133, Fig. 190) and Mucius Scaevola (ERDÉLYI–FÜLEP 1954, Nr. 191).

Among other official monuments of the emperor cult in Pannonia, noteworthy specimens include the marble hexagon from Savaria (BALLA–BUÓCZ–KÁDÁR–MÓCSY–SZENTLÉLEKY 1971, Kat. Nr. 57, 92–93; TÓTH 1983, 3–61; MÓCSY–FITZ 1990–270), the Aquincum Jupiter altar⁸ which was erected on one of the significant days of the emperor cult, and the Tata (BARKÓCZI 1951, 46–47, LVIII. T/1–3) as well as Carnuntum columns⁹ with its official character. Other significant monuments attesting to the importance of the emperor cult in Pannonia include the stone heads of various emperors¹⁰, the stone statues of Juppiter-Juno-Minerva¹¹ and Roma Dea.¹²

The *adlocutio*-decorated mount of a dagger's sheath from Aquincum was made at the beginning of the 2nd century. The iconographic type applied can be related to the wars of the Domitianus period as well as the Dacian wars.¹³ This find is a characteristic early monument of the official emperor cult.

THE OCCURRENCE OF ...

Notes

1. The first of these is the ...

2. The second is the ...

3. The third is the ...

4. The fourth is the ...

5. The fifth is the ...

6. The sixth is the ...

7. The seventh is the ...

8. The eighth is the ...

9. The ninth is the ...

10. The tenth is the ...

11. The eleventh is the ...

12. The twelfth is the ...

13. The thirteenth is the ...

14. The fourteenth is the ...

15. The fifteenth is the ...

16. The sixteenth is the ...

17. The seventeenth is the ...

18. The eighteenth is the ...

19. The nineteenth is the ...

20. The twentieth is the ...

21. The twenty-first is the ...

22. The twenty-second is the ...

23. The twenty-third is the ...

24. The twenty-fourth is the ...

25. The twenty-fifth is the ...

26. The twenty-sixth is the ...

27. The twenty-seventh is the ...

28. The twenty-eighth is the ...

29. The twenty-ninth is the ...

30. The thirtieth is the ...

1. The first of these is the ...

2. The second is the ...

3. The third is the ...

4. The fourth is the ...

5. The fifth is the ...

6. The sixth is the ...

7. The seventh is the ...

8. The eighth is the ...

9. The ninth is the ...

10. The tenth is the ...

11. The eleventh is the ...

12. The twelfth is the ...

13. The thirteenth is the ...

14. The fourteenth is the ...

15. The fifteenth is the ...

16. The sixteenth is the ...

17. The seventeenth is the ...

18. The eighteenth is the ...

19. The nineteenth is the ...

20. The twentieth is the ...

21. The twenty-first is the ...

22. The twenty-second is the ...

23. The twenty-third is the ...

24. The twenty-fourth is the ...

25. The twenty-fifth is the ...

26. The twenty-sixth is the ...

27. The twenty-seventh is the ...

28. The twenty-eighth is the ...

29. The twenty-ninth is the ...

30. The thirtieth is the ...

Althaus, J. H. M.
 ...
 ...